

ประวัติศาสตร์การเผชิญหน้าทำทนายคนตะวันตก
ของชนชั้นนำแห่งกรุงสยาม

ศิลปวัฒนธรรม
ART & CULTURE
ฉบับพิเศษ

คนแปลกหน้า นานาชาติ ของกรุงสยาม

ใน "โคลงต่างภาษา"

ที่วัดโพธิ์ (University in stone)

งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนา (ethnography)

ชิ้นแรกของสยาม

ทวีศักดิ์ เผือกสม

สำนักวิชาศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

นครศรีธรรมราช

สุจิตต์ วงษ์เทศ : บรรณาธิการ

สำนักพิมพ์
มติชน

ภาพจากปก

บานหน้าต่างพระวิหารทิศต่างๆ มีภาพเขียนชาวต่างประเทศ ชาติต่างๆ [ภาพ
เก่าจากหนังสือสมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรมศิลปากร, ๒๕๓๕]

ประวัติศาสตร์การเผชิญหน้าทำลายคนตะวันตก
ของชนชั้นนำแห่งกรุงสยาม

คนแปลกหน้า นานาชาติ ของกรุงสยาม

ใน “โคลงต่างภาษา” ที่วัดโพธิ์ (University in stone)

งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography)
ชิ้นแรกของสยาม

ทวีศักดิ์ เผือกสม

สำนักวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ นครศรีธรรมราช

สุจิตต์ มงษ์เทศ : บรรณาธิการ

ราคา ๑๒๐ บาท

ISBN 974-322-869-1

**คนแปลกหน้า
นานาชาติ
ของกรุงเทพฯ
หัวคักดี เมื่อผสม**

พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม ๒๕๔๖

สำนักพิมพ์ **มติชน**

สำนักงาน : บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนามฤมาต

ประจําณเควศน์ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๙๐ ๐๐๒๑

โทรสาร ๐ ๒๙๕๔ ๓๑๖๒

จัดจําหน่ายโดย บริษัท งานดี จํากัด

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๘๐ ๐๕๕๙

โทรสาร ๐ ๒๕๘๐ ๐๐๕๘

ฝ่ายจัดจําหน่าย สุทิน จิรวาณิชหิรัญ,

ประวัติ อมรทรัพย์หิรัญ

ฝ่ายสมาชิก พรศักดิ์ ปิ่นขุนทอง

ควบคุมการผลิต ฉันทนา เอี่ยมสอาด

แยกสี-เพลท กองพิมพ์สี

พิมพ์ บริษัทพิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จํากัด

ประธานกรรมการ ชรรค์ชัย บุนปาน
บรรณาธิการอํานวยการ พงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร
กรรมการผู้จัดการ ไพโรจน์ สายหุ้ม

คณะที่ปรึกษา

ศักดิ์ชัย บํารุงพงศ์, ทวีป วรติลล,
รงค์ วงษ์สวรรค์, พลตำรวจเอกอภิษฐ เตชภุญชร,
สมบัติ พลายน้อย, ล้อม เฟ็งแก้ว,
ภาสิต จิตรภาษา, เรืองชัย ทวีพจน์รินทร์,
เกียรติชัย พงษ์พานิชย์, อารักษ์ คคนาท,
ไพบูลย์ วงษ์เทศ, สมหมาย ปาวิชาจัตต์

คณะบรรณาธิการที่ปรึกษา

เสถียร จันทิมาธร, ประพันธ์ ผลเสวก,
ซูชาติ หมั่นอินกุล, สุภากร บุนปาน,
ประสงค์ เลิศรัตนวิสุทธิ์, สรกล อุดยานนท์,
ประยงค์ คงเมือง, วรศักดิ์ ประยูรศุข,
สุวพงศ์ จันผิงเพ็ชร, สุชาติ ศรีสุวรรณ,
สุภากร อุทัยวงศ์, ทวี มีเงิน, โอภาส เฟ็งเจริญ

บรรณาธิการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา สุจิตต์ วงษ์เทศ

บรรณาธิการบริหาร นิวัติ กองเพียร

บรรณาธิการศิลปกรรม สุลักษณ์ บุนปาน

สำนักศิลปวัฒนธรรม

ไมเคิล ไรท์, วาสนา พุ่มพัตตุน, สุพจน์ แจ็งเรื่อ,

พงษ์ศักดิ์ ไพธองกูร, สุวรรณ พันธุ์ศรี

สำนักบรรณาธิการ

อพิสิทธิ์ ชีระจาวุวรรณ, นวากร สุ่มังคโล,

ชนันรัตน์ ศักดิ์สิงห์, ชุมพล บัวแย้ม,

เอมอร เปรมใจ, มนตร์งาม นุ่มน้อย,

สิริกาญจน์ วัฒนเกตุ, ชวัญอุทัย ชินมาลัย,

วัชรินทร์ ต้นสกุล, สุทธิ หิรมเทพาธิป,

ดวงพร ประเสริฐภักดิ์, วรวิธ บํารุงพงศ์,

เสถียรพงษ์ เจียรคิษฐอาภรณ์, มิคร บุญธรรม

สารบัญ

คนแปลกหน้า
นานาชาติ
ของกรุงเทพฯ

คำนำเสนอ สุจิตต์ วงษ์เทศ	(๒)
“เห็นวัดโพธิ์โสภณสถาวร ส่องอนามพริ้งทุกสิ่งอัน”	๑๓
ศาลาราย รอบกำแพงวัดโพธิ์	๒๕
โคลงภาพคนต่างภาษา	๓๑
เรื่องนางนพมาศ หรือตำรับทำวศวีจุฬาลักษณ์	๕๙
ชาติพันธุ์วรรณา ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ บูรพาคดีศึกษา, การเขียนตะวันตก, และ “ศิริโดยเขตแดนไถ่เตรตนาแจน” (<i>Civilized and Enlighted Nation</i>)	๖๗

คำนำเสนอ

คนแปลกหน้า
นานาชาติ
ของกรุงสยาม

จากบ้านนอกคอกนา บ้านป่าดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี
ผมเกาะชายฉัตรพระที่เป็นเครื่องญาติ เข้ามาเป็น**เด็กวัด** อยู่คณะ ๕
วัดเทพธิดาราม ทรงประสูติ ตำราญราชฎ์ เพื่อเรียนหนังสือชั้น
มัธยมต้นที่วัดมกุฏกษัตริยาราม จบแล้วไปเรียนต่อชั้นมัธยมปลายที่วัด
นวลนรทิศ คลองบางหลวง ฝั่งธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ที่โรงเรียนวัดนวลนรทิศ เรียนอยู่ห้องเดียวกับ **ขรรค์ชัย บุนปาน**
ซึ่งจบชั้นมัธยมต้นมาจากวัดราชาธิวาส ที่บางขุนเทียน แล้วมีเพื่อนร่วม
รุ่นแต่เรียนคนละห้องอีกคนหนึ่งชื่อ **เรืองชัย ทรัพย์นิรันดร์**

พิสูจน์ไม่ได้ว่าใครชวนใครหนีโรงเรียน แต่จำได้แน่นอนว่าคราว
หนึ่งเบื่อหน่ายเรียนหนังสือมากๆ เลยชวนกันหนีไปที่อื่น ไม่ใช่หนีไป
เที่ยวเตร่ เพราะนอกจากจะไม่มีแหล่งเที่ยวอย่างทุกวันนี้แล้ว ข้อสำคัญ
ที่สุด คือ **ไม่มีสตางค์**พอจะไปเที่ยวได้

คราวนั้นหนีโรงเรียนวัดนวลนรทิศไปเดินเล่นใน**วัดโพธิ์** ท่าเตียน
เพียง ๒ คน คือ ขรรค์ชัย กับผม ซึ่งพิสูจน์ไม่ได้อีกเหมือนกันว่า

(๖) คนแปลกหน้า นานาชาติ ของกรุงสยาม

ใครเป็นฝ่ายชวนใครก่อนให้ไปวัดโพธิ์

เมื่อเดินดูอะไรต่อมิอะไรที่ยังไม่ค่อยจะรู้ประสีประสา ก็ย่อมเห็นตื้นเขินเมื่อย่ำดำเนินธรรมดา จึงพากันนอนแชงอยู่กับพื้นระเบียงคตจะเป็นระเบียบคตโบสถ์หรือวิหารก็จำไม่ได้แล้ว แต่จำได้ว่าพื้นหินอ่อนเย็นเยะเยือกดี ตอนนั้นแต่งชุดนักเรียน นุ่งกางเกงขาสั้นสีทากี้ทำให้เย็นชา ๒ ข้าง ซึ่งถือว่าร้อนรมย์มากๆ นอนกถึงเกลือกกันอยู่อย่างนั้นเอง

ถึงเวลาบ่ายคล้อยก็กลับ แยกกันกลับที่ซุกหัวนอนของใครของมัน คือ พรรคชัยกลับบ้านที่บางขุนเทียน ส่วนผมกลับวัดเทพธิดาราม

ความทรงจำเรื่องวัดโพธิ์คราวนั้นไม่เคยลืม ยังจำรายละเอียดบางอย่างได้จนทุกวันนี้

หลังจากนั้นพรรคชัยกับผมจะชวนกันไปวัดโพธิ์เรื่อยๆ แต่ไม่ถึงกับบ่อยๆ เหตุหนึ่งมาจากชอบอ่านวรรณคดี แล้วเริ่มเขียนกลอน (ก็กลอนรักนั่นแหละ) มีชุมนุมกลุ่ม **“มิตรรักนักกลอน”** กันที่วัดโพธิ์ เพราะยกเป็น **“บ้านกวี”** (อย่างฝรั่ง) แต่ที่จริงต้องเรียก **“กุฎีกวี”** หรือ **“ตำหนักกวี”** คือ **กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส**

ต่อมาเข้าเรียนต่อที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ต้องเรียน **“วิชา”** จากวัดโพธิ์ เลยต้องแวะเวียนไปวัดโพธิ์เป็นเรื่องปกติเพิ่มขึ้นอีก แล้วต้องอ่านตำรับตำราและเอกสารโบราณเกี่ยวกับวัดโพธิ์มากขึ้น โดยเฉพาะพระนิพนธ์ใน**กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส** กับ **เสมียมมี** รวมทั้งโคลงจารึกทั้งหลายกับตำราฉันท์ลักษณะ ยิ่งอ่านมากยิ่งมีปัญหา มีคำถามมาก แต่หาคำอธิบายจุใจไม่ค่อยได้

หนังสือที่อธิบายให้ต้องตื่นตาตื่นใจชุดแรกที่รู้จักและได้อ่าน คือ **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์** ของ **กาญจนาศพนันธุ์** คือ **ขุนวิจิตรมาตรา** แต่ครั้งนั้นอ่านเอาเล่น ไม่ได้อ่านเอาเรื่อง ซึ่งไม่ค่อยรู้เรื่อง เพราะพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับกลุ่มชนชาติต่างๆ ไม่มีเอาเลย และวิธีศึกษาครั้งนั้นยัง **“ล้ำ**

หลัง-คลังชาติ” อย่างเข้มข้น จึงรู้งูๆ ปลาๆ สักแต่ว่าอ่านผ่านๆ พอได้ขอวคคนอื่นเท่านั้น

แต่ไม่ลืมหนังสือ **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์** ชุดนี้เลย จำติดตรึงอยู่ในเนื้อในตัว มีสำนึกอยู่ตลอดว่า จะต้องติดตามทำความเข้าใจ **เนื้อหา** ที่อยู่เบื้องหลัง **โคลงภาพคนต่างภาษา** ของวัดโพธิ์ให้ได้ แม้เบียดงั้นน้อยหยอยยิ่งเล็ก ก็สู้่อดสู้่ออมซื้อ **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์** ไว้ทั้งชุดเป็นสมบัติส่วนตัว จะได้อ่านตามสะดวกตลอดกาลเวลา ถึงปัจจุบันก็ยังต้องเปิดอ่านแล้วเอาความรู้มาใช้งานบ่อยๆ

นานมาก นานนับสิบๆ ปีที่ผมตามหาคำอธิบายถึงแก่นสารของ **โคลงภาพคนต่างภาษา** ชุดนี้ ในที่สุดเมื่อปีที่แล้ว พ.ศ.๒๕๔๕ มีผู้ส่งสำเนาบทความเรื่อง **ชาติพันธุ์วรรณนาในจารึกวัดพระเชตุพนฯ : บรูพาคติศึกษา, ภาพตัวแทนความรู้ และการเขียนตะวันตกของไทย** โดย **ทวิศักดิ์ เมื่อกสม** มาให้อ่าน โดยไม่รู้ว่ามีรศคยคำอธิบายมาช้านานนักหนา เมื่ออ่านจบก็รู้ว่า **พบแล้ว พบแล้ว** พบสิ่งที่ปรารถนาแล้ว

ต่อมาถึงรู้อีกว่าบทความเรื่องนี้คัดตอนและปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๐ โน่น หัวข้อวิทยานิพนธ์ว่า **การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑** เลยต้องตามไปขอถ่ายสำเนามาอ่านทั้งหมดอีกกรอบหนึ่ง

ด้วยความเลื่อมใสคำอธิบาย และอยากให้คำอธิบายแพร่หลายไปในวงกว้าง จะได้ช่วยกันอธิบายเพิ่มเติมให้กว้างขวางออกไปอีก หรือช่วยกันทักท้วงและถกเถียงหรือสนทนาปราศรัยทางปัญญาให้แจ่มแจ้งแดงแจ๋ชัดเจนขึ้น ปัญญาความรู้รากเหง้าเค้าคั้นย่อมเจริญงอกงาม ถือเป็นสร้อยโลภิตพันพรรณนา ผมต้องตามหาผู้ทำวิทยา

นิพนธ์และบทความ จนรู้ว่าเป็นอาจารย์อยู่มหาวิทยาลัยด้วยลักษณะ
ที่นครศรีธรรมราช เลยโทรศัพท์ทางไกลสายด่วนไปหาคนที่ทันใด
อาจารย์**ท้วศักดิ์** **เผือกสม** อนุญาตด้วยเมตตาและอย่างสะดวกคาย
แถมรับจะปรับปรุงให้สมบูรณ์กว่าเดิมอีกครั้ง ไม่กี่วันต่อมาก็ได้รับต้น
ฉบับที่เขาพิมพ์ในเล่มนี้

ครั้นจะพิมพ์โตคๆ เรื่องเดียวกันก็คิดว่าจะมีปัญหา เพราะพื้นฐาน
ผู้อ่านแต่ละคนไม่เท่ากัน จำเป็นต้องปูพื้นความเป็นมาทางสังคมและ
วัฒนธรรมของวัดโพธิ์ไว้ด้วย จะได้เข้าใจเท่าๆ กันเป็นเบื้องต้นเสียก่อน
ผมเลยต้องรวบรวมต้นฉบับเพิ่มเติมมาพิมพ์ไว้ส่วนแรก ดังนี้

เรื่องแรก คือความเป็นมาของวัดโพธิ์ หรือวัดพระเชตุพนฯ ตั้ง
แต่เป็น**วัดราชบูรณะ**ขนาดเล็กๆ ในชุมชนชาวบ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา
เมืองบางกอก ครั้งกรุงศรีอยุธยา จนเป็น**วัดหลวง**ครั้งกรุงธนบุรีสืบมา
ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องนี้ยกมาจาก “**เห็นวัดโพธิ์โสภณสถานพร ส่งา
งอนงามพริ้งทุกสิ่งอัน**” ในหนังสือ**สมบัติวัดโพธิ์** โดย **ธิดา สารยา,**
แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย และปราณี กล่ำส้ม (ของสำนักพิมพ์เมือง
โบราณ พิมพ์เมื่อ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓) ถือเป็นประวัติวัดโพธิ์อย่าง
ย่อๆ ที่ดีที่สุดเท่าที่เคยอ่าน

เรื่องที่สอง เป็นจดหมายเหตุเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ
ถอดเป็นความเรียงร้อยแก้วจากโคลงต้น พระนิพนธ์ **กรมสมเด็จพระ
ปรมาณูชิติโนรส** ปรับปรุงจากหนังสือ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**
โดย ศาสตราจารย์ ดร. **นิยะดา เหล่าสุนทร** เป็นบรรณาธิการ (คณะ
สงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลอง
อายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปิฎกยาบัติ (ถาวร ตีสถานุกโร ป.ช.
๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔) โดย

เน้นเฉพาะศาลารายรอบกำแพงวัดโพธิ์ อันเป็นที่มาจารึกโคลงภาพคนต่างภาษาติดประดับอยู่ตามผนังเจดีย์งส์กัต

เรื่องที่สาม เป็นแกนของหนังสือเล่มนี้ ที่อาจารย์ท้วศักดิ์ **เมื่อกสม** ยกมาวิเคราะห์ วิจัย แล้วอธิบายได้อย่างวิเศษ คือ **โคลงภาพคนต่างภาษา** หรือ **“โคลงต่างภาษา”** ที่วัดโพธิ์ [มีผู้เรียกวัดนี้เป็นภาษาอังกฤษว่า University in stone และอยากจะถอดเป็นสยามพากย์ว่าศิลา (จารึก) มหาวิทยาลัย] ได้จากหนังสือ**ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน** (ฉบับพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔) เป็นโคลงต้น ๖๔ บท แต่งพรรณนาคนชาติภาษาต่างๆ ๓๒ ชาติภาษา ภาษาละ ๒ บท ตอนท้ายมีอธิบายของบรรณาธิการหนังสือว่า

“คนต่างชาติต่างภาษา ซึ่งรู้จักกันอยู่ในสมัยนั้นยังมีอีกหลายชาติ เช่น **โปตุเกส อังกฤษ และอเมริกัน** เป็นต้น ที่แต่งโคลงว่าแต่จะเพาะ ๓๒ ชาติ คงเป็นเพราะรูปภาพที่ทำประดับศาลาราย หลังละ ๒ รูปครบ ๖๔ ศาลา บริบูรณ์แล้ว จึงไม่ทำภาพชนชาติอื่นอีก”

เรื่องที่สี่ คือเรื่องนางนพมาศ หรือ **คำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์** พระราชนิพนธ์ใน**พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** รัชกาลที่ ๓ คัดและตัดเอาตอนต้นเรื่องจากหนังสือ **ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย** โดย **สุจิตต์ วงษ์เทศ** เป็นบรรณาธิการ (สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งที่ ๓ เมื่อตุลาคม ๒๕๔๕) เหตุที่เขาเรื่องนี้มาพิมพ์ไว้ด้วย เพราะเป็นวรรณคดียุคเดียวกับ**โคลงภาพคนต่างภาษา** คือยุครัชกาลที่ ๓ แล้วยังมีเรื่องชาติและภาษาต่างๆ ในยุคนั้นเหมือนกัน แล้วยังมีเรื่องการแบ่งอาณาเขตในชมพูทวีป ที่สะท้อนให้รู้ว่าคนยุคนั้นมองโลกและจักรวาลอย่างไรมาก่อน ซึ่งทั้งหมดนี้จะเกื้อกูลให้เข้าใจโลกทัศน์กับวิสัยทัศน์ของคนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้ดี

(๑๐) คนแปลกหน้า นานาชาติ ของกรุงสยาม

ภาพประกอบ ได้จากหนังสือต่างๆ คือ **สมบัติวัดโพธิ์** (เมืองโบราณ ๒๕๓๓) **สมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** (กรมศิลปากร ๒๕๓๕) **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน** (พ.ศ. ๒๕๔๔)

ที่เสียหายแล้วเสียใจยิ่ง คือ **ภาพเขียนคนต่างภาษา** ที่เขียนไว้บนบานหน้าต่างพระวิหารทิศที่มีครบหรือเกือบครบทุกชาติภาษาตามโคลง แต่บัดนี้เหลือให้เห็นเพียง ๒ ภาพเท่านั้น

โชคยังมีอยู่บ้าง เมื่ออาจารย์**สมบัติ พลายน้อย** ให้ยืมหนังสือ**ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์** ของกาญจนาศพนันธุ์ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ (โดยสำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์) มีภาพถ่ายรูปเขียนคนต่างภาษาจากวัดโพธิ์พิมพ์ประกอบไว้ด้วย แม้ไม่ครบ แต่ก็มีเพิ่มอีกหลายรูป ดังเอาพิมพ์ประกอบไว้แล้ว ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์สมบัติไว้ตรงนี้ด้วย

โคลงต่างภาษานี้ อาจารย์ทวิศักดิ์อธิบายว่า คือชุมนุมงานเขียนเกี่ยวกับคนชาติภาษาต่างๆ ที่ชนชั้นนำไทยรู้จักสนใจใคร่รู้ และรู้สึกว่สำคัญพอที่จะบรรจุเข้ามาในความรู้ของตน ที่ประกาศออกมาอย่างเชื่อมั่น ส่งผ่าเผยต่อหน้าสาธารณชน นับเป็นงาน**เขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา** (ethnography) **ชิ้นแรกของสยาม** และเป็น**ประวัติศาสตร์การเผชิญหน้าทำทายนคนตะวันตกของชนชั้นนำสยาม**

อ่านแล้วปลอดคโปร่งโล่งอกใจไม่อึดอัดขัดข้อง เหมือนที่จินตศุคตหมตได้หมดพุงหลังท้องผูกท้องมวนป่วนปั่นมานานเข้า ทำให้จินตนาการก่อเกิดเตลิดเปิดเปิงไปถึง**สุนทรภู่-มหากวีกระฎุมพี** (ของอาจารย์**นิธิ เอียวศรีวงศ์**)

สุนทรภู่ไม่มีชื่ออยู่ในบัญชีผู้มีส่วนร่วมแต่งจารึกวัดพระเชตุพนฯ ทั้งหมดราว ๕๐ คน ทั้งๆ ที่ท่านเป็น **“กวีร่วมสมัย”** ระดับต้นๆ

สาเหตุเพราะอะไร? ไม่มีใครรู้จริงๆ เลย แต่คะเนว่า**น่าจะมาจาก**

ความขัดแย้งทางใดทางหนึ่ง เช่น การเมือง ฯลฯ ระหว่างรัชกาลที่ ๓ กับสุนทรภู่ ซึ่งเป็นที่รับรู้ทั่วไป ผมเคยเขียนไว้ในคำนำหนังสือ **เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่มหากวีกระฎุมพี** (สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕) ขอยกมาอีกครั้ง ดังนี้

“สุนทรภู่ไม่ใช่กวีธรรมดาๆ แต่เป็นมหากวีที่ได้รับยกย่องกว้างขวางกว่าใครๆ ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สืบจนทุกวันนี้

มากไปกว่านั้นอีก อาจารย์ **นิธิ เอียวศรีวงศ์** พบว่า สุนทรภู่เป็นมหากวีที่มีชีวิตชีวาและเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดสนิทสนม อยู่ในสังคมกระฎุมพีของกรุงเทพฯ ยุคต้นๆ ด้วยเหตุนี้สุนทรภู่ย่อมไม่Zoomมหากวีต่างๆ ไป หากเป็น **มหากวีกระฎุมพี** ที่ไม่ได้แยกตัวเองอยู่คนเดียวเดี่ยวโดด แต่โดดเด่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคมกระฎุมพี ที่มีสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ-การเมือง หล่อหลอมอยู่หลากหลาย

สุนทรภู่เข้าไปอยู่ในสังคมกระฎุมพีได้อย่างไร? เพราะใครต่อใครล้วนเชื่อตามพระนิพนธ์ของ **สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** แล้วต่างจินตนาการกว้างไกลออกไปจนเลยเถิด ว่าสุนทรภู่เป็นสามัญชนคนทุกชั้นยาก ตระกำลำบาก ต้องลอยเรือร่อนเร่ตามยถากรรม ถึงขนาดต้องเขียนกลอนขายกิน แม้กลอนที่เขียนขายก็เป็น **“กลอนตลาด”** คือไม่ใช่ **“กลอนผู้ดี”**

ประเด็นอย่างนี้ ต้องสืบค้นกันถึงโคตร ถึงตระกูล อาจารย์ **ล้อมเพ็งแก้ว** ศึกษาจาก **นิราศเมืองเพชร ฉบับตัวเขียน** แล้วพบหลักฐานระบุอยู่ในตัวบทว่า **โคตรญาติสุนทรภู่ บรรพชนเป็น “พราหมณ์เมืองเพชร”** ไม่ได้มีที่มาจากบ้านกร่ำ เมืองแกลง จังหวัดระยอง อย่างที่มีอยู่ในตำราเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

ก็ด้วยพื้นเพโคตรญาติของสุนทรภู่อยู่ใน **ตระกูลพราหมณ์** ที่นับเป็นพวกมีภูมิรู้ทางคัมภีร์ ทางหนังสือ และย่อมจะใกล้ชิดพวกเขา

ผู้ที่มีตระกูลอื่นๆ นับตั้งแต่เจ้านายลงมาถึงขุนนางแต่ครั้งกรุงเก่า พื้นฐานเหล่านี้ย่อมไม่น่าประหลาดที่แม่กับพ่อของสุนทรภู่ จะเป็นคนใกล้ชิดสนิทสนมของเจ้านาย**วังหลัง** (ที่มีรากเหง้ามาจากขุนนางกรุงเก่า) แม่ของสุนทรภู่ได้รับความไว้วางใจให้เป็น**แม่นม**ของพระธิดาในวังหลัง ต้องนับว่าเป็นข้าเก่าเท่าเทียมกันมาช้านานจริงๆ จนเกือบจะเป็นเครือญาติที่เดียวกัน

ที่ยกมานี้ก็เพื่อจะอธิบายว่า สุนทรภู่ไม่ใช่สามัญชนคนธรรมดาๆ อย่างที่เข้าใจกัน แต่เป็นคนมีตระกูล จนถึงเกิดในวังหลัง โตในวังหลัง แล้วได้อ่านเขียนเรียนหนังสือในสำนักวังหลัง (คือสำนักวัดชีปะขาว อยู่แถบวังหลัง ย่านคลองบางกอกน้อย) ที่ไม่ใช่สำนักเรียนทั่วไป หากเป็นสำนักเรียนของลูกหลานว่านเครือของเจ้านายและขุนนางยุคนั้น ลูกชาวบ้านแถวนั้นคงไม่มีโอกาสเข้าเรียนได้

นี่ไงล่ะ! สุนทรภู่เกิดในวังหลัง ที่เมืองบางกอก ฝั่งธนบุรี ต้องนับเป็นชาวบางกอกโดยแท้ ไม่ใช่ชาวเมืองอื่นอย่างที่มียูนิในตำราเรียน แล้วเติบโตในสังคมกรรมพ้ออย่างแท้จริง

สุนทรภู่ไม่ได้สละโลกเพื่อ**เขียนกวี**บริสุทธิ์อย่างที่คนสมัยนี้เข้าใจไปเอง แต่ตัวตนของสุนทรภู่เคลื่อนไหวอยู่ในสภาพแวดล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจในราชสำนักสมัยนั้น ดังรู้ทั่วกันว่าสุนทรภู่ขัดแย้งกับรัชกาลที่ ๓ แต่รักดีรัชกาลที่ ๔ แล้วยังเป็นคนของตระกูลขุนนางด้วย

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นที่เข้าใจกันกว้างขวางอยู่แล้ว ว่ารัชกาลที่ ๓ ฝึกฝีไม้ลายมือทางตะวันออกของอ่าวไทยทะเลจีน คำขายกับจีน แต่รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นแล้ว (ตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่ ๓) ว่าปัญหาของราชอาณาจักรรออยู่ทางตะวันตก ทางทะเลอันดามัน อ่าวเบงกอล และมหาสมุทรอินเดีย หมายถึงการขยายอำนาจของยุโรป ต้องเรียนรู้ยุโรป เพื่อเผชิญกับการคุกคามข้างหน้า

สุนทรภู่รู้ความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ-การเมืองของตะวันตก
ใหม่? ตอบได้ว่า**รู้** เพราะอยู่ในกลุ่มขุนนางที่สนับสนุนรัชกาลที่ ๔

ความรู้เรื่องเศรษฐกิจ-การเมืองของตะวันตก สุนทรภู่แสดงออก
อย่างชัดเจนในเรื่อง**พระอภัยมณี** แต่ก็แสดงความไม่พอใจต่อราชสำนัก
ในยุครัชกาลที่ ๓ ไว้ด้วย ว่าไม่เหมาะ ไม่ควร ไม่ทันสมัย ต้องแก้ไข
ต้องปรับปรุงให้ก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้**คุณไม่เคิล ไรท์** มองวรรณคดี
เรื่องพระอภัยมณีว่าเป็น**วรรณกรรมบ่อนทำลายเพื่อสร้างสรรค**
คือบ่อนทำลาย **“สังคมเก่า”** ที่ล้าหลัง และสร้างสรรค **“สังคมใหม่”**
ที่ก้าวหน้า

สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีด้วยจินตนาการที่หลอหลอมโดย
สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ-การเมืองยุคนั้น ยุคที่ตะวันตกคุกคาม
ตะวันออกและคืบใกล้สยามประเทศเข้ามาเรื่อยๆ ฉะนั้นฉากของพระ
อภัยมณีจึงไม่ใช่ทะเลอ่าวไทย แต่เป็น**ทะเลอินเดีย อ่าวเบงกอล**
และ**มหาสมุทรอินเดีย** สอดคล้องกับสิ่งที่ฝ่ายสนับสนุนรัชกาลที่ ๔
มองเห็นทะเลบูรพาไปรุ่ง แล้วเตรียมการเผชิญหน้าอย่างรัดกุม

ฝ่ายสนับสนุนรัชกาลที่ ๔ คงเป็น **“กลุ่มก้าวหน้า”** ที่ศึกษา
ตะวันตกอย่างจริงจัง สุนทรภู่ฝึกฝนอยู่กับกลุ่มก้าวหน้าด้วย เป็นเหตุ
ให้ขัดแย้งกับฝ่ายสนับสนุนรัชกาลที่ ๓ อย่างรุนแรง จนร้อนตัวถวัล
ราชภัยถึงต้องออกบวชในแผ่นดินรัชกาลที่ ๓

ถ้าศึกษากันอย่างละเอียดถี่ถ้วนโดยไม่ปิดหูปิดตา ทั้งสภาพแวด
ล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจในราชสำนักช่วงนั้นแล้ว ย่อมจะเห็น
ชัดเจนว่าสุนทรภู่ไม่ใช่**กวีธรรมดา** ไม่ใช่**แค่มหากวี**เท่านั้น แต่เป็น**มหา**
กวีที่กระหม่อมที่เคลื่อนไหวอยู่ใน **“กลุ่มก้าวหน้า”** คนหนึ่ง เพื่อผลักดัน
สรรคสร้างให้สังคมสยามไม่ล้าหลัง”

ถ้าเป็นจริงอย่างที่เข้าใจกันแพร่หลาย ว่าสุนทรภู่แต่ง **พระอภัย**

มณี ขณะเป็นพระสงฆ์ที่ “บวชนิราสัย” ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ แล้ว ย่อมชวนให้คิดไปได้ว่าขณะรัชกาลที่ ๓ เตรียมการทำวัดโพธิ์ให้เป็น **ศิลา (จารึก) มหาวิทยาลัย** หรือ University in stone นั้น สุนทรภู่ย่อมรู้อยู่แก่ใจว่ามีความเคลื่อนไหวอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในพระนคร เพราะเรื่องอย่างนี้ไม่ใช่เรื่องลับๆ และไม่ใช่เรื่องเล็กๆ เรียกให้ทันสมัยว่าเป็นความเคลื่อนไหวขนาดใหญ่เพื่อ “ปฏิรูป” จะเรียก **ปฏิรูปการศึกษา** หรือ **ปฏิรูปวัฒนธรรม** ก็เห็นจะได้ สุนทรภู่เลยแต่ง **พระอภัยมณี**ออกมาในช่วงเวลาที่รัชกาลที่ ๓ กำลังทรงบัญชาการให้เกิดความเคลื่อนไหวดังกล่าว

สุนทรภู่แต่งพระอภัยมณีทำไม? เพื่ออะไร? ตรงนี้สุนทรภู่ไม่ได้เขียนบอกไว้ แต่มีผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญเรื่องสุนทรภู่พยายามอธิบายไว้หลายขนานต่างๆ กัน ยังไม่ยุติ แต่ล่าสุดคุณไมเคิล ไรท์ เสนอความเห็นที่คิดว่าน่าจะยกมาสนทนาปราศรัยกันต่อไปได้อีกมาก ว่า**พระอภัยมณีเป็นระเบิดปัญญา (An Intellectual Bomb) เป็นหนังสือกระแะกระแหนเย้ยหยัน (Satire) แต่พระอภัยมณีมีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ปัญญา (Intellectual History) (มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ฯ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕)**

ไม่จำเป็นต้องหาคำตอบสำเร็จรูปต่อคำถามที่ว่าสุนทรภู่แต่งพระอภัยมณีทำไม? เพื่ออะไร? ขอให้ประเด็นที่ยังเปิดกว้างรอคำอธิบายอันหลากหลายต่อไป

แต่สิ่งหนึ่งซึ่งต้องสังเกตไว้ด้วย คือ**ตัวละคร**ในพระอภัยมณี ที่นอกจากตัวเอกอย่าง พระอภัยมณี กับ ศรีสุวรรณ จากกรุงรัตนฯ อันน่าจะหมายถึงกรุงรัตนโกสินทร์ คือ กรุงเทพฯ แล้ว ตัวละครอื่นๆ ล้วนอยู่ห่างไกลไปทางทะเลอันคามัน เช่น นางสุวรรณมาลี อยู่เมืองผลึก คือถลาง (หรือภูเก็ตทุกวันนี้) นางเลง อยู่เมืองลังกา (คือ ศรีลังกา) ฯลฯ ตัวละครที่เหลือเกือบทั้งหมดล้วนอยู่ชายทะเล หรือติดต่อกัน

ทางทะเล โดยเฉพาะทะเลตะวันตกไปเกือบครึ่งค่อนโลก อันมีประเทศทางยุโรปเป็นสำคัญ กับกลุ่ม “แขก” ทั้งปวง ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับ “เศรษฐกิจการตลาด” ในครั้งนั้น

ตัวละครจำนวนหนึ่งที่เป็นเจ้าบ้านผ่านเมืองในพระอภัยมณีของสุนทรภู่ ตรวจจับจะพบว่าเหลื่อมล้ำซ้ำซ้อนกับบรรดาคนแปลกหน้านานาชาติใน “โคลงต่างภาษา” ที่วัดโพธิ์ของรัชกาลที่ ๓ วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ต้องถือเป็นประวัติศาสตร์ทางปัญญาที่สะท้อนการเผชิญหน้าท้าทายคนตะวันตกของชนชั้นนำแห่งกรุงสยาม จะต่างกันก็ตรงพระอภัยมณี เป็น นิทานคำกลอน ส่วน “โคลงต่างภาษา” เป็น ตำราคำโคลงที่เป็นงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ชั้นแรกของสยาม

ถ้าดูแค่นี้ บางทีจะไม่ใช่เป็นแต่ประวัติศาสตร์ทางปัญญาที่สะท้อนการเผชิญหน้าท้าทายคนตะวันตกของชนชั้นนำแห่งกรุงสยามอย่างเดียวนั้น แต่เป็นการเผชิญหน้าท้าทายแข่งกันเองของชนชั้นนำแห่งกรุงสยามด้วย คือ ระหว่างฝ่ายสนับสนุนเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) - พระอภัยมณี กับฝ่ายสนับสนุนรัชกาลที่ ๓ - “โคลงต่างภาษา”

ประเด็นทำนองนี้ อาจารย์ทิวศักดิ์ ผึ้งอกสม เคยแสดงความเห็นไว้แล้ว ในการเสวนาวิชาการ “เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่” (บทความเรื่อง พระอภัยมณี : มหาเทพแห่งยุคของเรือปืนและนานาชาติ นิยม ของทิวศักดิ์ ผึ้งอกสม เอกสารประกอบการเสวนาที่โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพฯ จัดโดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๕) ว่าสุนทรภู่ “สามัคคี” กับรัชกาลที่ ๓ คือด่านตะวันตกที่ขณะนั้นกำลังแผ่อำนาจล่าเมืองขึ้นมาทางตะวันออก จะขอคัดตอนท้ายของบทความมาลงไว้ดังต่อไปนี้

“สุนทรภู่จะมีจิตสำนึกร่วมกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่

หิวมากพอสมควรกรณีที่ไม่ทรงไว้วางใจหรือต่อต้านตะวันตก (แม้ว่าจะมีความเชื่อแพร่หลายอยู่ทั่วไประดับหนึ่ง ว่าสุนทรภู่ไม่มีแผ่นดินจะอยู่สมัยรัชกาลที่ ๓ แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นที่ผู้เขียนจะเข้าไปถกเถียงด้วย) เพราะเกือบทั้งเรื่องพระอภัยมณีนั้นสุนทรภู่เขียนถึง/มอง/สร้างภาพเกี่ยวกับ “คนอื่น” (แขก ชาว มลายู ฝรั่ง อังกฤษ วิถีอินเดีย ลิงหลม กะลัน ทมิฬ ฯลฯ) ด้วยสายตาที่หวาดระแวง เช่น ซาติทมิฬ, ลิ่น ลิงกา, นกพระศาสนา, ต่างภาษา, ต่างชาติศาสนา, ต่างตระกูล. ยักษ์ มังกะสัน ฯลฯ

โลกทัศน์ที่มีต่อคนอื่นเช่นนี้ไม่ได้มีความแตกต่างไปจากการเขียนถึงคนอื่นของปัญญาชนไทยในสมัยเดียวกันในโคลงต่างภาษาอันเป็นจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ (ที่รัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดให้จัดทำขึ้น) ซึ่งเป็นการเอาตัวตนของความเป็นไทยเข้าไปเปรียบกับคนอื่นที่ถูกกดอยู่ด้วยความ “โศกชาติ” ของผิวพรรณ, ความเป็นคนนอกพระศาสนา ซึ่งเป็น “มิจฉาทิสฺสุ”, การแต่งเนื้อแต่งตัวและเสื้อผ้า ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะห้อมล้อมอยู่ด้วยบรรยากาศของการแบ่งระหว่างความเป็นเรากับความอื่นออกจากกันนั้น โลกของพระอภัยมณีที่สุนทรภู่สร้างขึ้นมานั้นกลับเป็นโลกของ “นานาชาตินิยม” เพราะแม้ว่าตัวละครในเรื่องส่วนใหญ่อยู่ในโลกของการยึดเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง (ศาสนาเดียวกัน, ชาติภาษาเดียวกัน, หรือเมืองเดียวกัน) แต่ภายใต้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่รองรับอยู่ด้วยการใช้ความแตกต่างทางเชื้อชาติและศาสนา (ต่างภาษา, ต่างชาติ, ต่างตระกูล, และนอกศาสนา) เพื่อสร้างความชอบธรรมในการแยกมิตรกับศัตรูนั่นเอง ที่ข้อเสนอเรื่องความเป็น “นานาชาตินิยม” ถูกหยิบยกเสนอสวนทางขึ้นมาอย่างแหลมคม

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ข้อเสนอดังกล่าวกลับมาจากคน “นอกศาสนา” (แน่นอน สำหรับชาวเมืองผลึกและพันธมิตร) อย่างพระปิโปบาลี (นัก

ปราชญ์บาทหลวงแห่งลิกคารน่า) ที่มองเห็นว่าโลกกำลังมา “ถึงยุคทุก
ภาษาจะมาปน ด้วยตั้งต้นแต่ลูกสาวเจ้าลังกา” ดังนั้นท่านบาทหลวง
จึงมีคำสั่งลับมายังนางยุพามกาผู้เป็นลูกศิษย์ว่าไม่ควรทวนกระแสการ
เปลี่ยนแปลงของโลก และ “อย่าถือผีพวกฝรั่งเมืองลังกา” แม้ว่านาง
จะเป็นฝรั่งชาวลังกาที่ตามที

นอกจากจะเห็นว่า หมดยุคของการโตดเดี่ยวทางวัฒนธรรม (คือ
“ถึงยุคทุกภาษาจะมาปน”) แล้ว พระปีโปบาลีสั่งเสนอว่าตนเองไม่มี
ความรู้คำสั่งสอนเกี่ยวกับการบราฆ่าฟันล้างแค้น แต่มีวิธีที่จะเชื่อมสัมพันธ์
ไมตรี กล่าวคือ

“อันปัญญาข้าพเจ้าเป็นชาวคง รู้แต่ทรงลิกขาสมาทาน...

อันรูปนี้มีเคยพบที่รบศึก สุดจะฝึกสอนให้เจ้าไอศวรรย์
แต่หากว่าถ้าให้มีไมตรีกัน พอจะผันผ่อนได้คงใจปองฯ”

ดังนั้น แม้ว่าตามเนื้อเรื่องจะปรากฏว่าพระสังฆราชบาทหลวง
(แห่งกรุงลังกา) จะมีบทบาทอย่างมากในการดำเนินเรื่อง แต่ปัญหา
ความขัดแย้งทั้งหมดสุดท้ายก็ดำเนินไปตามแนวทางที่พระปีโปบาลี
เสนอ (ไม่ว่าจะด้วยวิธีช้อนชู้ของนางละเวงหรือวิธีการสำแดงฤทธิ์
ปาฏิหาริย์ของพระฤๅษีแห่งเกาะแก้วพิสดารก็ตาม)

นอกจากการเสนอให้มีขันติธรรมต่อชาวต่างศาสนาและต่างชาติ
ภาษา ที่ทะลุขึ้นมากลางปลั่งในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งอย่าง
รุนแรงจะช่วยทำให้เห็นอีกบางด้านของพระอภัยมณีในแง่มุมของความ
เป็น “นานาชาตินิยม” แล้ว สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างมากก็คือ พระ
อภัยมณีอาจจะเป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรกที่กำหนดให้ตัวละครในเรื่องใช้
“ภาษาสยาม” (ในสารว่าพระองค์ทรงสวัสดิ์ สืบกษัตริย์ศาสนา
ภาษาสยาม) ผู้เขียนนี้ก็ไม่ออก (แปลว่าข้อเสนอนี้อาจจะไม่จริงก็ได้)
ว่าเคยมีวรรณคดีไทยเรื่องใดที่เขียนทั้งร่วมสมัยกันหรือก่อนหน้านั้น
ขึ้นไปกำหนดโครงเรื่องขึ้นโดยระบุให้ตัวละครเอกต้องพูด “ภาษาสยาม”

